

”משה קיבל תורה מסיני”

(אבות א', א)

בספר ”בנין יהושע”¹, שהוא פירוש על אבות דרבי נתן, כותב המחבר: ”פרקי אבות” מתחיל: משה קיבל תורה מסיני וכך התחיל נמי האבות דרבי נתן לפרש היאך היתה הקבלה ההיא. שמה של המסכת – ”אבות”, או מדויק יותר: ”פרקי אבות”, הוא מאוחר². המסכת נקבעה בסדר נזיקין, כי היא עוסקת במאמרי מוסר, והרוצה להיות חסיד יקיים דברי אבות (ב”ק ל', ע”א); ”משום כך נקבעה המסכת בסדר נזיקין העוסק בעניינים המסורים לבית-דין”³. אך בפירוש לאבות שבמחזור ויטרי (מבית מדרשו של רש”י) מסביר (עמ' 461): ”ונקראת מסכת אבות ע”י שמפורש בה סדרן של אבותינו הראשונים, דור אחר דור, היאך קבלו תורה זה מזה”⁴.

היות שהמשפט ”משה קבל תורה מסיני”, הפותח את מסכת אבות, מהווה יסוד לתורת ישראל, לכן מן הראוי לנתח כל מלה שבו. נתחיל בשם ”משה” (”משה קיבל תורה מסיני”). כידוע מספר שמות, פרק ב', נולד משה כלוי, שם אמנם נזכר שנולד לאיש מבית לוי שלקח את בת לוי, ושמותם הוזכרו בפרק ו' פסוק כ': ”ויקח עמרם את יוכבד דדתו לו לאשה”. אכן רש”י פירש כבר בפסוק יד: ”אלה ראשי בית אבותם – מתוך שהזוקק לשלשלת הדורות של שבת לוי עד משה ואהרן”. לכאורה כבר שמענו שמשה נולד לבית לוי, אם כן, למה ליחסו שנית? אלא שבפרק ו' הוברר לנו בדיוק מי הם הוריו משבט לוי וכיצד הוא מתייחס על שבת זה. שמו של משה ניתן לו ע”י בת פרעה כמסופר בספר שמות (פרק ב'). רש”י מביא במקום את ההסברים הלשוניים למקור המלה וכיצד נגזרה מן ”כי מן המים משיתהו”. רש”י דוחה את הסברו של מנחם, שהשם משה בא מלשון להסיר, כמו שנאמר ביהושע, פרק א', ח: ”לא ימוש”. ייתכן שהסברו זה של מנחם נובע מרצונו לקשר את עניין ”לא ימוש ספר התורה הזה מפ”ך” עם השם משה, שכן התורה נקראת כידוע ”תורת משה”, ובזה נזכר ונזכר בחובה התמידית של לימוד תורה. כלומר, רש”י דחה את מנחם מפני שלדעתו ”משיתהו” אינו במובן של הוצאה. הצעתי היא להבין את מנחם מתוך ניסיון לתת משמעות לשם משה, אפילו אם אינו מתאים לדעת רש”י מבחינת השורש הלשוני.

אמנם יש להתבונן בעובדה שהשם משה ניתן ע”י בת פרעה המצרית. כתב על כך אבן עזרא: השם משה מתורגם מלשון מצרים ללשון הקודש, ושמו בלשון מצרים היה מוניוס.

1. בספר ”שם הגדולים” החדש, נדפס מחדש בירושלים, תשכ”ה, עמ' 54 כתוב: ”...הרב מו”ה יהושע פלק הרב המבוהק, דיין מצוין בק”ק ליסא בזמן הגאון מוהר”צ טעבלי אבי”ד דשם, חיבר ספר ”בנין יהושע” על מסכתות קטנות”. ושם בפתח השער מוזכר יחוסו ”מגאוני ארץ ומזרעא דרבינו הגדול מהר”ל מפראג והסמ”ע ויעטר זקנים” קא אתי, זכר כולם לחיי עדי”.
2. ח' אלבק, סדר נזיקין, עמ' 349, הערה 8.
3. כ”ל שם.
4. השימוש במילה ”אבות” כשם של מסכת אינו בניגוד לנאמר בברכות (ט”ז, ע”ב) ”אין קורין אבות אלא לאברהם, יצחק ויעקב”, משום שכאן במשנה לא מדובר בשם פרטי.

הוא מוסיף שאולי למדה בת פרעה את לשוננו או אולי שאלה. בעל "אור החיים" כתב: "וה' השם שמות בארץ שם בפיה שם משה, ומה שאמרה היא בטעם השם הוא כי מן המים משיתיהו ולא ידעה טעם זולת זה"⁵. בפירושו החזקוני על התורה מצוי הסבר חדש: בת פרעה לא הייתה יודעת לשון הקודש, אלא כך פשוטו: "ותקרא יוכבד את שמו משה, ותאמר לה בת פרעה, מהו לשון משה והגידה היא לה, שהוא לשון המשכה, ואז אמרה בת פרעה: יפה קראתו כן כי מן המים משיתיהו". פירושו זה של החזקוני מבוסס על דברי רבותינו⁶, שבת פרעה נתגיירה והייתה לומדת לשון הקודש.

המדרש מספר שמשה גדל בבית פרעה שלא כדרך כל העולם. הוא יצא וראה בסבלות בני ישראל ולא יכל לשאת זאת. ע"פ המדרש היה אז בן עשרים וי"א בן ארבעים. המדרש מסיים קטע זה באמרו: "ראה שאין להן מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע – הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע – הם מתים. אי"ל לך ועשה להן כמו שתאמר, הלך משה ותיקן להם את יום השבת לנוח" (שמות רבה, פרשה א', לב). בספר "תורה שלמה" מביא תשע דעות בדבר גילו של משה בשעה שיצא לראות בסבלות מצרים.

זכה משה וקיבלנו תורת אלקים על ידו, אך, למרות שלא קם כמותו, לא זכה להכנס לארץ ישראל עם בני ישראל ומת בעבר הירדן, ולא ידע איש את קבורתו כמסופר בסוף התורה. עונש כבד זה הוטל עליו ע"פ המדרש (שמות רבה, סוף פרשת שמות וכן בסנהדרין קי"א, ע"א) כבר במצרים: "ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה – במלחמת פרעה את הרואה ואין אתה רואה במלחמת ל"א מלכים שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ" (רש"י פרק ו', א). בשני הפסוקים האחרונים של פרשת שמות יש ל"א תיבות, רמז לדברי רש"י.

עתה נעבור למלה השנייה: "קיבל".

במסכת אבות דרבי נתן, פרק א' מ"ב כתוב: "על ידי משה ניתנה תורה בסיני, שנאמר: ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי (דברים ה', יט) ולהלן הוא אומר: 'אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה' (ויקרא כ"ו, מו)". המלה "קיבל" היא צורת פעל (בנין כבד) והיא פעל יוצא – המביעה פעולה המכוונת ועוברת מן העצם הפועל אל עצם אחר המקבל את הפעולה (למשל: סגר את הדלת). במלון אבן שושן (ירושלים, הוצ' קרית ספר, תשי"ל) ניתנו ארבעה מובנים למילה, במשמעות הראשונה כלל את "משה קבל תורה מסיני", דהיינו, לקח, נטל מה שנתנו לו⁷. המשמעות

5. אפשרות נוספת יש ב"אור החיים", והיא, שהכתוב מוסיף את הטעם ולא שאלה דברי בת פרעה, שלא רצתה שידעו שהיא הצילה אותו בניגוד לגזרה להשליכם ליאור.

6. במסכת מגילה (י"ג, ע"א) מובא עה"פ "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור" (שמות כ', ה) בשם ר' יוחנן: "שיהיה לרחוץ מגלולי בית אביה". הגמרא שם מביאה שמות נוספים למשה רבנו: ירד, גדור, חבר, סוכו, יקותיאל, זנוח, אבי – לכל שם יש דרשת אסמכתא.

השם האחרון אבי, נדרש ע"ש שהיה אב בתורה, אב בחכמה ואב בנביאות. בויקרא רבה כתוב במקום גדור, אביגדור. זנוח נקרא במדרש שם אבי זנוח, זה משה שהיה אב למזניחים שהזניחים מע"ז הה"ד יו"ד על פני המים וגוי (ויקרא א', ג). ברם בשמות רבה (א', לא) כתוב: "ותקרא שמו משה, מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אע"פ שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם אחר בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר".

7. בפירושו למסכת אבות "מדרש שמואל" לשמואל די' אוזיזה מהעיר צפת, מסביר ש"קיבל" בניגוד ל"מסר" משמעו הוא שהמקבל לא קיבל הכל: "לפי שלא נתן לו הקב"ה כל התורה בשלימות משום שלא היה בו הכנה לקבל את כולה". יתר המוסרים המוזכרים במשנה מסרו הכל עד אנטיגנוס איש סוכו, שבו נאמר "קיבל", "הכוונה שקיבל כפי הבית קיבול אשר היה בו לקבל ונשתכח הרבה ממה שנתן למשה בסיני". בעל "מדרש שמואל" מדייק ממה שלא נאמר: משה קיבל "התורה" בה"א הידיעה, אלא מה שקיבל היתה "תורה".

השנייה היא הסכמה, כמו במשלי י"ט, כ: "שמע עצה וקבל מוסר", שמשמעו הסכם עם המסור שתקבל. יש גם משמעות שלישית לקח באריסות, כמו בבבא מציעא פ"ט, מ"א: המשמעות הרביעית היא בלשון הדיבור: נתקף, נפגע, כגון: קיבלתי חוס. במקורות כבר מצוי הביטוי קיבל טומאה (אהלות י, ה).

נראה לי שיש לראות במשנתנו את ה"קבל" בכל משמעויותיו הנזכרות, דהיינו:
 1. משה נטל מה שנתנו לו, וזאת לא הייתה נטילה פשוטה משום קטרוגם של מלאכי השרת שאמרו: "מה אנוש כי תזכרנו", ורק לאחר שמשה השיב להם תשובות ניצחות, קיבל את התורה.⁸

2. קיבל במשמעות של הסכמה, הוא אשר אמרו בני ישראל בקבלת התורה, "נעשה ונשמע" (שמות כ"ד, ט), גם לגבי משה עצמו משמעות זו קיימת, כפי שנזכר להלן.
 3. קיבל במובן של התחייבות.

4. קיבל במובן "שלילי", דהיינו קבלת התורה הופכה את עם ישראל לעבדים – עבדי ה'. הוא מה שריב"ז אומר: כמין חומר⁹: "ורצע אדניו את אזנו במרצע" (שמות כ"א, ו): "וכי מה נשתנה און לרצע מכל איבריך? לפי ששמעה מהר סיני וכי לי בני ישראל עבדים" (ויקרא כ"ה, נה) ופרק ממנו עול שמים והמליך עליו עול בשר ודם, לפיכך אמר הכתוב תבוא און ותרצע שלא שמרה מה ששמעה. ד"א הוא לא רצה להשתעבד לקונו – יבוא וישתעבד לבניו".

אם ניתוח המלה "קבל" הוא נכון, אפשר להבין מדוע העדיפה המשנה מילה זו על פני המונח המופיע באבות דרבי נתן (א, ב) "על ידי משה ניתנה תורה בסיני".

ועתה למילה "תורה". לדעת פרופ' אורבך (חו"ל – אמונות ודעת, עמ' 254) יש למונח זה שתי הוראות שונות. האחת – הוראת מצוות והלכות, והשנייה – תלמוד תורה. הגמרא (ברכות ה', ע"א) אומרת: "ואמר רבי לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש מאי דכתיב: 'ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' (שמות כ"ד, יב), 'לוחות' – אלו עשרת הדברות, 'התורה' – זו מקרא, 'המצוה' – זו משנה, 'אשר כתבתי' – אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' – זה גמרא – מלמד שכולם נתנו למשה מסיני". מעניין שאמנם ניתנו כולם מסיני, אך לא באותן פנים: "פנים זועפות למקרא (המלמד לבנו, מלמדו באימה), פנים בינוניות למשנה, פנים מסבירות לתלמוד, פנים שוחקות לאגדה" (פסיקתא דרב כהנא, מהדורת באבער, דף קי, א).

בהגהות על מסכת ברכות למהר"ץ חיות (דף ה', ע"א) בד"ה מלמד שכולם נתנו למשה מסיני, ציין: "ני"ב ע"י ירושלמי פ"ב דפאה ופ"ק בחגיגה – מלמד שהראה הקב"ה למשה מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש¹⁰, היינו הקב"ה מסר למשה מידות הנדרשות והחכמים מוציאים מכללים אלו תולדות וענפים שונים ולומדים סתום מן המפורש וכל הפרטים

8. שבת פ"ח, ע"ב.
 9. תוספתא ב"ק, פ"ז, ה"ג-ה"ו. בפירוש ר"ש ליברמן תוספתא כפשוטה, חלק ט', סדר נזיקין, עמ' 65 כתוב: "והדיבור כמין חומר" עדיין לא נתברר כל צרכו. ל"נ שהכוונה כמין קל וחומר.
 10. הלשון בירושלמי – "...אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני". בהקדמת המחבר "תוספת יום טוב" לפירושו למשנה הוא מסביר כ"דקדוק נאה וענין אמיתי": "שזה לא היה משה מוסר לאחרים כלל". דהיינו שרק הראו למשה מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ודקדוקי תורה וסופרים (כאמור במגילה י"ט, ע"ב), אבל משה לא מסר זאת ולמד דברים אלה. בהגהות וחיידושים מאת הר"ר אליהו גוטמאכר מגרידיץ שהודפסו בסוף מסכת ברכות (ש"ס וילנא) הוא מעיר על "תוספות יום טוב" שהסברו נוגד מקומות שונים במקורות, שכן בהם נאמר שמשה "נתן" ולא רק "הראו" לו. לפי ענין חזר התוספות יו"ט על פירושו גם בתחילת מסכת אבות והערת הרב מגרידיץ אינה משנה את דבריו.

הללו המה טמונים בכללי. אשר לעניין נביאים וכתובים – הם ניתנו למשה לידיעתו בלבד (עייני עייכ ב"שמעתין" – תשמ"ט, ג' 97-98, עמ' 20), אף התורה אינה כולה מאותה דרגת נבואה. התוספות אומרים במגילה (לא, ע"ב) ד"ה משה מעצמו אמרם: וברוח הקודש. גם הרמב"ן (במדבר ט"ז, ה). מדבר על דרגות "רוח הקודש" הנמצאת בדברי התורה.

נראה שבפירוש "אור החיים" לתורה יש משום גישה מקורית לנושא קבלת התורה ע"י משה מסיני. בפרק י"ג, לו בד"ה "טהור הוא וטהרו הכהן" הוא אומר בפירוש מה משה לא קיבל: "והנה האדון ב"ה בחכמתו ית' רשם בתורה שבכתב כל תורה שבע"פ שאמר למשה אבל לא הודיע למשה כל שנתן לו בע"פ היכן רמוז בתורה שבכתב, וזו היא עבודת בניי עמלי תורה שיישבו ההלכות שנאמרו למשה בסיני והסודות והדרשות כולן יתנו להם מקום בתורה שבכתב...".

חכמים אחדים עמדו על כך, שהמלה "תורה" המופיעה באבות א', א כוונתה לתורה שבע"פ, שכן לגבי התורה שבכתב כבר נזכר בספר דברים, ש"משה מסרה לכהנים, או מדויק יותר, ללוויים, כאמור בפרשת וילך (פרק ל"א, כה): "ויצו משה את הלויים נשאי ארון ברית ה' לאמר: לקח את ספר התורה הזה ושמעתם אותו מצד ארון ברית ה' אלקיכם והיה שם בך לעד". המשנה אומרת, ש"משה מסרה ליהושע. כדי שלא תהיה סתירה בין הדברים, מסבירים שכאן מדובר בתורה שבכתב וכאן בתורה שבע"פ¹¹.

ומה משמעה של המילה "מסיני" הבאה שם בהמשך?

המלה נראית מיותרת, שהרי לכאורה לא חסרנו דבר אם נאמר רק משה קבל תורה. האם חשוב להדגיש שקיבל זאת בסיני? רש"י בתחילת פרשת "בהר" (פרק כ"ה, א) מביא מתורת כהנים: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה (ופרטותיה)¹² ודקדוקיה בסיני, אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני". צריך לציין שבזבחים (קט"ו, ע"ב) ובמקומות נוספים בש"ס מובאת ברייתא, שבה מחלוקת בין ר' ישמעאל ור' עקיבא בנדון. "דתניא ר' ישמעאל אומר: כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד, ר"ע אומר: כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב"¹³.

מרדכי ויס העלה בדרך דרשנית קושיה¹⁴: למה סירב משה בתחילת השליחות ואמר "מי אנכי" (שמות ג', יא), ואילו כאן בקבלת התורה נתרצה מיד? מתרץ בעל "תולדות יעקב יוסף", ש"משה סבר שאין זו גדולה כי אם השפלה, והראיה שנבחר הר סיני, שהוא הנמוך מכל ההרים, שתינתן עליו התורה. וסבר משה רבנו, שגם הוא נבחר לפי שהוא שפל מכל אדם, וזה שאמר "משה קבל תורה מסיני" – מה שנתרצה לקבל התורה, לא חשב זאת לגדולה, כיוון שלמד זאת מהר "סיני"¹⁵.

(המשך המאמר בעמ' 100)

11. על צורת המסירה של משה מספרת הגמרא בעירובין נ"ד, ע"ב. ועייני עייכ ברישית ב"שמעתין", כסלו תשל"ד, (גליון מס' 38, עמ' 67) וכן כתב עייכ בשנתון "שנה בשנה" (יחיאל שלמה", תשי"ן) עמ' 291, הרב אלתר הילבין. עייני גם יעקב א' אפרתי שלשלת הקבלה במסכת אבות – טיבה וערכה – "בשדה חמ"ד" ו-ז' תשל"ב.
12. כך בסוגרים אצל ברלינר.
13. ר' אליהו מורחי בפירושו על רש"י דן בנושא בריש פרשת בהר. אפשר גם להבין ע"פ ברייתא זו שהביטוי – "הלכה למשה מסיני" – לגבי פרטים של הלכות הוא ע"פ ר"ע וכך גם יוצא מהגמרא במנחות כ"ט, ע"ב.
14. מעינים של אבות, תשל"ב עמ' טו.
15. בשמות רבה (ב', ו) מביא חמישה שמות יש לו – הר האלקים, הר בשן, הר גבוניס, הר חורב, הר סיני. קטע זה מסתיים במדרש שם: "הר סיני שממנו ירדה שנהא לעכו"ם", לפי הסבר "עץ יוסף" ו"מתנות כהונה", על שלא רצו לקבל את התורה.